

Jesper Berg

EPÄILLYSTÄ YMMÄRRETYKSI
Neuvosto-Venäjä-kuva 1960- ja 1980-luvun lukion historian
oppikirjoissa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2023

TIIVISTELMÄ

Jesper Berg: Epäilystä ymmärretyksi: Neuvosto-Venäjä-kuva 1960- ja 1980-luvun lukion historian oppikirjoissa.

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Huhtikuu 2023

Venäjän vallankumouksista vuonna 1917 sai alkunsa sosialistinen valtio, joka mullisti pysyvästi suomalaisten näkemykset itänaapurista. Tämän valtion eli Neuvosto-Venäjän ja sen syntymän yhteydessä itsenäistyneen Suomen välit olivat pitkälti koko Neuvosto-Venäjän olemassaolon ajan ja vielä pitkään Neuvostoliitonkin aikana varsin epäileväiset sekä monimutkaiset. Kuitenkin käsitykset siitä mitä tuona aikana todella tapahtui ovat muuttuneet esitysaikansa poliittisen ja yhteiskunnallisen tilanteen mukaan. Näin ollen myös Neuvosto-Venäjistä esitetty historiakuva, eli historiallisten selitysten ja kuvausten luoma näkemys Neuvosto-Venäjän olemukseen ja toimintaan, on suuresti vaihdellut eri aikoina. Tässä kandidaatin tutkielmassa tarkoitukseni on tarkastella millaisia Neuvosto-Venäjä-kuvia esitetään 1960- ja 1980-luvun lukion historian oppikirjoissa ja kuinka nämä historiakuvat ovat muuttuneet vuosikymmenten välillä. Pysin myös asettamaan historiakuvien kehityksen kontekstiinsa tarkastelemalla muutoksen taustalla mahdollisesti olleita yhteiskunnallisia ja poliittisia kehityksiä.

Tutkin Neuvosto-Venäjä-kuvaa lukion historian oppikirjojen kautta, koska lukion oppikirjat muodostavat parhaiten säilyneen ja yhtenäisimmän aineistokokonaisuuden tutkimusaikanani muutoksessa olleesta koulutusjärjestelmästä. Se miksi tutkin historiakuva oppikirjojen kautta johtuu niissä esitettyjen historiakuvien suuresta vaikutuksesta yhteiskunnallisten historian käsitysten syntyyn ja kuinka osana valtion hallinnoimaa koulutusjärjestelmää oppikirjojen historiakuvat heijastelevat valtion näkökantoja esitettyihin asioihin.

Historiakuvia selvitän aineistona toimivien oppikirjojen teksteistä ja kuvista lähiluvun ja kuva-analyysin keinoin. Näiden tukena toimii myös vahva painotus komparatiivisten menetelmien eli erilaisten vertailujen hyödyntämiseen tutkimuksen lähdeaineistoista esiin nousevien elementtien ja tulkintojen analyysissä. Näin tutkimuksessa saadaan esiin selvästi oppikirjojen historiakuvien samankaltaisuudet, eroavaisuudet ja muutokset niin vuosikymmenien sisällä kuin myös välillä. Tämä mahdollistaa myös tapahtuneen muutoksen vertaamisen muuhun yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Tällä lähestymistavalla tutkimuksen tuloksissa näkyy selvästi, miten Neuvosto-Venäjä-kuva muuttui suuresti 1960- ja 1980-lukujen välillä. Vielä 1960-luvulla lukion historian oppikirjoissa Neuvosto-Venäjä-kuva oli varsin epäilevä, mutta muuttuu paljon positiivisemmaksi 1980-luvun kirjoissa. Tällainen kehitys Neuvosto-Venäjää koskevassa historiakuvassa ei kuitenkaan tapahtunut tyhjiössä. Vertaamalla esitettyjä historiakuvia aikansa yleiseen poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen on huomattavissa, kuinka tapahtunut muutos on ollut kiinteästi yhteydessä esitysaikansa Suomi – Neuvostoliitto suhteeseen. Oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvaa on siis selvästi ohjannut esitysaikansa valtiolliset tarpeet.

Avainsanat: Neuvosto-Venäjä, historiakuva, oppikirja, lukio, Suomi, vertailu.

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	3
1.1. Miksi juuri oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuva?.....	3
1.2. Tutkimuksen aineisto ja menetelmät.....	6
1.3. Aikaisempi tutkimus ja kirjallisuus	7
1.4. Tutkimuksen keskeiset termit.....	8
2. Neuvosto-Venäjä oppikirjojen teksteissä ja kuvissa	9
2.1. Kielenkäyttö.....	9
2.2. Lenin – Mies Neuvosto-Venäjän takana	11
2.3. Bolsevikkien käsi Suomen itsenäistymisessä ja sisällissodassa	14
2.4. Paha bolsevikki ja puhtoinen Suomi	19
3. Tulokset.....	24
3.1. Neuvosto-Venäjä-kuvat 1960- ja 1980-luvuilla	24
3.2. Miksi kuvat ovat tällaisia?.....	26
4. Pohdintaa ja päätelmät	27
Lähteet & kirjallisuus.....	30
Painetut lähteet ja lähdekirjallisuus:.....	30
Tutkitut oppikirjat:	30
Valtion virastojen ja ministeriöiden julkaisut:.....	30
Tutkimus kirjallisuus:.....	30

1. JOHDANTO

Vuosiluku 1917 herättää esille tullessaan monia ajatuksia ja keskustelun aiheita. Tämä ei ole sinänsä mikään ihme, sillä olihan vuosi 1917 varsin tapahtumarikas. Kyseinen vuosi piti sisällään monia sotahistorioitsijoiden puhki hehkuttamia I. maailmansodan taisteluita ja käännteitä, Venäjän vallankumoukset ja suomalaisten kannalta ei vähimpänä Suomen itsenäistymisen. Suomi ei kuitenkaan ollut ainut tuona vuonna syntynyt valtio. Silloin sai alkunsa myös valtio, jonka syntyyn kaikki aiemmin mainitut tapahtumat liittyvät ja josta Suomikin itsenäistyi. Tämä valtio ei ole suinkaan Neuvostoliitto, vaan usein sen varjoon jäävä edeltäjä, vuosien 1917–1922 välisenä aikana toiminut Neuvosto-Venäjä. Tämän kandintyön tarkoituksena onkin tutkia 1960- ja 1980-luvuilla lukion historiikirjoissa esiintyneitä Neuvosto-Venäjää koskeneita kuvauksia ja niiden luomaa historiakuva Neuvosto-Venäjistä. Pääasiallisina tutkimuskysymyksinä toimivat: 1. Millainen historiakuva Neuvosto-Venäjistä luotiin 1960- ja 1980-luvun lukion historian oppikirjoissa? 2. Miten kuvaukset peilautuvat omaan aikaansa sekä esitys aikansa Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin? Näiden kysymysten kautta pyritään selvittämään osaltaan suomalaisen historiakuvan kehitystä ja muutosta, sekä sen linkittymistä laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen.

1.1. Miksi juuri oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuva?

Toki ensimmäisenä lähtökohtana tutkimukselle on oma henkilökohtainen kiinnostukseni aiheeseen, muuten kirjoittaisinkin tällä hetkellä jotain muuta. Olen itse varsin kiinnostunut historian esityksistä ja niissä syntyvistä historiakuvista. Venäjän historia on myös minulle varsin läheinen aihepiiri, joten näiden kahden yhdistäminen oli vain loogista työprosessia aloiteltaessa. Neuvosto-Venäjä-kuvaa 1960- ja 1980-luvuilla lukion oppikirjoissa päädyin lopulta kuitenkin tutkimaan sen ajankohtaisuuden ja perspektiiviä naapurussuhteeseen antavan luonteen takia.

Ensiksikin kohteeksi valikoitui Neuvosto-Venäjä eikä Neuvostoliitto. Tämän valinnan tein koska Neuvosto-Venäjä valtiona on murroskohta Venäjän historiassa. Kyseessä on valtio, joka syntyessään romutti keisarin vallan Venäjällä, uudelleenmäärittä valtion sisäisesti ja muutti Venäjä-kuvaa monella tapaa ympäri maailmaa. Neuvosto-Venäjän aika siis uudelleenmäärittä Venäjä-kuvan jo ennen Neuvostoliittoa, vaikka valtio jäikin usein manttelin perijänsä varjoon. Näin ollen murroskohdan lisäksi Neuvosto-Venäjä-kuva on aiheena myös vähälle tutkimukselliselle painolle jäänyt aihe, jota on pitkälti aiemmin vain sivuttu Neuvostoliitto-kuvaa tutkittaessa.

Tutkimuksen kohdevuosikymmenien valinnassa on myös vaikuttanut ajatus murroskohtien tutkimisesta, jonka myötä 1960-luku ja 1980-luku valikoituivat pitkän harkintaprosessin jälkeen tutkimukseen haettavien lähteiden ajankohdaksi. Aluksi tutkimuksen oli tarkoitus olla laajempi ja kuvata lopullista esitystä enemmän tutkimuksen nykyisten kohdeaikojen välistä kehitystä, mutta tästä ideasta luovuttiin ajallisten- ja pituudellisten rajoitteiden myötä. Lopullisten ajallisten rajauksien valintaan vaikutti ajatus tutkimuksen taktisesta aika-asettelusta, jolla saataisiin parhaiten näkyviin Neuvosto-Venäjä-kuvassa tapahtunutta mahdollisesti muutosta. Näin 1960-luku valikoitui kohteeksi kertoessaan ajasta, jolloin Suomi on jo alkanut toipua toisesta maailmansodasta, vaikka sota on yhä vahvasti ihmisten muistissa. Toisessa päässä 1980-luku taas antaa mahdollisuuden kurkistaa aikaan, jossa Neuvostoliiton ja Suomen välit ovat normalisoituneet tiettyyn pisteeseen ja suuri Neuvostotasavalta on yhä osa ihmisten todellisuutta ennen sen heikentymistä sekä hajoamista 1990-luvulle tultaessa. Molemmat vuosikymmenet ovat siis omalla tavallaan murroskohtia Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa.

Miksi tutkia näinä vuosikymmeninä esitettyjä Neuvosto-Venäjä-kuvia juuri lukion oppikirjoissa? Tähän on kaksi pääasiallista syytä: 1. lukion oppikirjojen laatimisen jatkuvuus muuttuvassa koulutusympäristössä ja 2. Oppikirjojen ja opetusjärjestelmän toiminta yhteiskunnan näkökulmasta kansalaisten kasvatuksessa.

Koulutuksen tasolta Suomessa lukio erottuu suhteellisen jatkuvuutensa kautta parhaiten vertailu kelpoiseksi alueeksi. Toki lukio-opetus on vuosien aikana 1960-luvulta saakka kokenut muutoksia, kuten luokattomaan muotoon siirtymisen. Silti muutos on ollut suhteellisen pientä esimerkiksi perusopetus uudistuksen etenemiseen verrattuna. Lukion oppikirjat siis tarjoavat selkeitten erottuvan mahdollisen aineistokokoelman ja ovat keskeinen osa suomalaisten historiakäsitysten rakentamista. Lukion historian oppikirjat ovat siis olemuksensa vuoksi standardisoiduin ja parhaiten aikansa opetuksesta säilynyt esimerkki.

Aineiston valinnallisista syistä toinen toimii myös tutkimuksen teoreettisena pohjana, ja tästä eteenpäin tutkimuksessa oletetaan kirjjoissa esitettävien historiakuvien heijastelevan valtion ja suomalaisen yhteiskunnan virallisia näkemyksiä esitetyistä aiheista esitysaikana. Tämä oletamus perustuu yleisesti hyväksytyyn tietoon koulutuksen vaikutuksesta ihmisten näkemyksiin, mielipiteisiin ja tapoihin ymmärtää maailmaa. Historian opetuksen kontekstissa tämä ilmenee esimerkiksi Historiallisessa aikakirjassa julkaistussa Jan Löfströmin ja Johanna Hakkarin

kirjoittamassa artikkelissa *Kohti antropologista historiandidaktiikkaa*, jossa kirjoittajat toteavat historian kouluopetuksen merkittävyyttä mitanneiden kyselyiden pohjalta historian kouluopetuksen ja oppikirjojen olevan selvästi tärkeä osa oppilaiden menneisyyden kuvan ja historiakäsityksen rakentumisesta.¹ Oppikirjat ja kouluopetus eivät ole tällä saralla tietenkään ainoa vaikuttava tekijä, mutta siis selvästi yksi vaikutusvaltaisimmista.

Suomessa kouluopetuksen järjestämisestä ja oppikirjojen sisällön määrittämisestä vastaa usea eri taho, mutta kaiken tämän raamit asettaa valtion kouluopetuksesta vastaava virasto (ennen Kouluhallitus² ja nykyään Opetushallitus). Entisen Kouluhallituksen julkaisemassa lukion opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 1985 ja Opetusministeriön vuonna 1977 teettämästä lukion opetussuunnitelmatoimikunnan mietinnöstä käy selvästi ilmi, että valtio on määrittänyt opetussuunnitelman perusteiden kautta mitä lukion historian oppimäärässä tulee opettaa ja millaisia asenteellisia tavoitteita opetukselle on asetettu. Näiden tavoitteiden ilmaistaan selvästi tulleen määritetyksi siten, että ne kasvattaisivat oppilaista yhteiskuntaan ja sen arvoihin hyvin soveltuvia kansalaisia.³ Jo tässä vaiheessa on siis selvää, että oppikirjoissa on ilmennyt vähintäänkin valtion linjauksien suuntainen historiakuva. Tätä käsitystä valtion kannan näkymisestä tutkimuksen osana olevissa oppikirjoissa vahvistaa entisestään myös vuoteen 1992 jatkunut Kouluhallituksen suorittama oppikirjojen tarkastus- ja käyttöön hyväksymistyö.

Näin ollen lukion oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvat heijastavat valtiollisia ja yhteiskunnallisia näkökantoja koskien Neuvostoliittoa 1960- ja 1980-luvulta, jota heijasteli myös historiankirjoitus, johon oppikirjat pohjautuivat. Tämä mahdollistaan niiden läpi myös silmäyksen aikaisempiin Suomen idänsuhteiden murroskohtiin. Tällainen suomalaisen itänaapurikuvan tutkailu sen murroskohdissa on nyt ajankohtaista, koska elämme tällaista Venäjä-kuvan ja naapuruussuhteen murroskautta. Tutkailu voi siis tarjota näkökulmia siihen, mihin suuntaan historiakuvaamme Venäjästä ovat aiemmin kehittyneet ja miten nykyistä tilannetta mahdollisesti jäsennellään tulevaisuudessa.

¹ Löfström & Hakkari 2003, s.318-319.

² Nimi Kouluhallitus käytössä vuosina 1918-1991.

³ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, Kouluhallitus 1985, s.12-13, 330-348; Lukion opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö II D, Opetusministeriö 1977, s.903-970.

1.2. Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen aineisto koostuu siis lukion historian oppikirjoista 1960- ja 1980-luvuilta. Nämä kirjat valikoituivat tutkimuksen aineistoksi saatavuuden ja Neuvosto-Venäjää käsittelevän sisältönsä myötä. Aineistoa kootessa käytin hyödykseni saatavilla olevia lukion opetussuunnitelman perusteita 1980-luvulta, joiden avulla tunnistin tiettyjä teemoiltaan Neuvosto-Venäjää ajallisesti ja aiheellisesti sivuavia kursseja. Valitettavasti vastaava ei ollut mahdollista 1960-luvun kohdalla, joten aineiston etsintää ajoi pääasiallisesti 1980-luvun kursseilta tunnistetut teemat.⁴ Oppikirjoja 1980-luvulta etsiessä suurta apua oli myös Kouluhallituksen aikaisemmin mainitun oppikirjojen tarkastustyön ohessa laatimista opetukseen hyväksytyjen oppikirjojen luetteloista, joiden pohjalta pystyin etsimään kirjoja varsin helposti.⁵ Kuitenkin 1960-luvun kirjojen etsinnässä 1970-luvulla aloitetusta luetteloinnista ei ollut apua ja tutkimukseen soveltuvia 1980-luvulta tunnistettuja teemoja vastaavia kirjoja oli paljon vaikeampi löytää ja saavuttaa. Tämän takia tutkimukseen onkin luettu mukaan myös 1970-luvun painoksia kirjoista, jotka on tiedettävästi alun perin julkaistu 1960-luvulla ja joiden painosten välillä tehdyt muutokset ilmenivät kirjojen esipuheissa selvästi tutkimuksen kannalta merkityksellöiksi.

Lopulta aineistoksi saatiin kasattua yhteensä kuusi oppikirjaa – kolme kirjaa kummaltakin tutkittavalta vuosikymmeneltä, joista molemmilta vuosikymmeniltä yksi edustaa aiheeltaan Suomen historiaa ja kaksi muuta kansainvälisiä suhteita sekä politiikkaa. Näitä kirjoja lähdin aluksi tarkastelemaan kolmen eri sisällöllisen tyypin läpi: 1. Teksti, 2. Kuvat ja kuvatekstit ja 3. Lähteet. Pian kuitenkin kävi selväksi, että lähteistä ei saisi tämän tutkimuksen ajallisten rajoitusten puitteissa tarpeeksi irti. Tutkimus siirtyi tämän jälkeen käsittelemään vain oppikirjojen tekstien ja kuvien Neuvosto-Venäjään liittyviä osia.

Näitä aineistosisältöjä alettiin tutkimaan lähiluvun ja kuva-analyysin keinoin, joihin yhdistettiin jokaisella tasolla komparatiivisia eli vertailevia menetelmiä. Lähiluvun metodologiaan haettiin esimerkkiä Jyrki Pöysän aiheesta teokseen *Vaeltavat metodit* kirjoittamasta artikkelista. Tätä kautta lähilukuun omaksuttiin artikkelissa esitetty lähestymistapa tekstin analyttisten työkalujen

⁴ Kyseisiä teemoja olivat 1900-luvun kansainväliset suhteet ja -politiikka ja Suomen historia. Teemat perustuvat LOPS 1985:n määrittämien lukion historian ja yhteiskuntaopin kursseihin: 4. Teollistuva yhteiskunta, 5. Nykyajan maailma ja 6. Nyky-Suomen perusta.

⁵ Historian lukio opetukseen hyväksytyjen oppikirjojen listat vuosilta 1983–1990 Kouluhallituksen vuosijulkaisussa: *Hyväksytyt oppikirjat ja muut opetuksessa käytettävät kirjat: Perusluettelo*. Kouluhallituksen oppimateriaalitoimisto: Helsinki.

työkalupakkina, ja siten siihen sekoittuu myös tutkimuksessa diskurssianalyttisiä piirteitä.⁶ Nämä näkyvät esimerkiksi siinä, miten tutkimuksessa käsitellään oppikirjoissa rakentuvia mielleyhtymiä tekstin sanamuotojen kautta.

Kuva-analyysin osalta tutkimuksessa kuviin ja kuvateksteihin sovellettu lähestymistapa on taas lainattu Tanja Vahtikarin, Tiina Männistö-Funkin ja Silja Laineen valokuvien käyttöä historian tutkimuksessa käsittelevästä artikkelista. Näin ollen tutkimuksessa kuvat ja niiden selitteet nähdään osana esitysaikansa- ja paikkansa tekstien välistä diskurssia, jolloin ne rakentavat osaltaan lukijan mielikuvia todellisuuden luonteesta.⁷

Vertailu toimiikin siis luonnollisena kumppanina tutkimuksen muulle metodologialle, jolloin sitä toteutetaan tutkimuksessa kirjojen sisällä tekstien ja kuvien välillä, kirjojen välillä sekä vuosikymmenten välillä. Näin pyrin saamaan vertailun avulla rakennettua päteviä yleistyksiä vuosikymmenien vallitsevista Neuvosto-Venäjä-kuvista lukion historian oppikirjoissa ja niissä tapahtuneesta muutoksesta. Samalla vertailu takaa, että kirjojen ja niiden elementtien yleistyksistä poikkeavat tai muuten ristiriitaiset osat eivät jää huomiotta ja tutkimus pysyy näin puolueettomana.

1.3. Aikaisempi tutkimus ja kirjallisuus

Kuten jo aiemmin totesin, Neuvosto-Venäjistä esitetyt historiakuvat ovat varsin vähälle huomiolle jätetty tutkimusaihe. Oppikirjoista aihetta on tutkittu aikaisemmin jonkin verran, mutta tästäkin suurin osa on ollut vain pieni pala laajempia oppikirjojen historiakuviin tai Neuvostoliitto-kuviin keskittyviä tutkimuksia. Näin ollen tälle tutkimukselle keskeisten aiempien tutkimuksen lista jää varsin lyhyeksi, ja tiivistyy käytännössä kahteen työhön.

Tärkein näistä on Marja Purasen pro gradu -tutkielma *Oppikirjat todellisuutta rakentamassa: Neuvostoliitto-kuva peruskoulun oppikirjoissa 1973-2013* vuodelta 2014, jossa Puranen tutkii laajemmin Neuvostoliitosta ilmenneitä historiakuvia peruskoulun oppikirjoissa. Osana tutkimustaan Puranen käsittelee lyhyesti myös Neuvosto-Venäjä-kuvaa Neuvostoliiton synnyn kautta 1980-luvun

⁶ Pöysä 2010, s.331–360.

⁷ Vahtikari & Männistö-Funk & Laine 2022, s.229–249.

peruskoulun oppikirjoissa, joka toimii mielenkiintoisen vertauskohtana tämän työn paljastamille lukion oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuville.⁸

Toinen tutkimukselle merkittävä teos on Jaakko Väisäsen väitöskirja *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin* vuodelta 2005. Väitöskirjassaan Väisänen tarkastelee laajemmin oppikirjojen olemusta kriittisen diskurssianalyysin keinoin kasvatustieteelliseltä pohjalta. Väisänen tulee kuitenkin myös huomaamattaan tarkastelemaan historiakuva-käsitteen mukaisesti oppikirjojen tuottamia näkemyksiä historiasta tämän tutkimuksen kanssa samasta 1960-luvun oppikirjan kuvamateriaalista.⁹ Näin ollen Väisäsen tekemät huomiot toimivat hyvänä vertauspintana omille tulkinnoilleni.

Muusta tutkimuskirjallisuudesta nousee esiin myös kaksi tutkimuksen lopputulemien kannalta erityisen merkittävää esitystä. Nämä ovat Ville Pernaan kirjoittama artikkeli *Ystävyyspolitiikan aika: Suomi Neuvostoliiton naapurin* ja Timo Vihavaisen käsialaa oleva *Ryssistä neukuiksi ja neukuista venäläisiksi – Vallankumous naapurikuvassa 'Ystävyyspolitiikan aika: Suomi Neuvostoliiton naapurina* artikkeli. Niin Perna kuin myös Vihavainen käsittelevät artikkeleissaan Suomen ja Neuvostoliiton välien murrosta 1950-luvulta 1990-luvulle, jolloin molemmat käyvät myös läpi 1960- ja 1980-luvun vallitseviin historiakäsityksiin johtaneita kehityksiä.¹⁰ Näin nämä artikkelit toimivat hyvin pohjana pyrkimyksissäni asettaa oppikirjoista löytämäni Neuvosto-Venäjä-kuvat konteksteihinsa.

1.4. Tutkimuksen keskeiset termit

Vielä ennen varsinaiseen tutkimukseen siirtymistä on mielekästä käydä nopeasti läpi tutkimuksen keskeisin terminologia. Näistä tutkimuksen kannalta merkittävin on historiakuva, johon viitataan tutkimuksessa myös ilmaisuissa kuten ”Neuvosto-Venäjä-kuva”. Historiakuvalla tarkoitan yksilöille ja yhteisöille rakentuvia tai jonkin materiaalin esittämiä mielikuvia ja kokemuksia siitä, mitä historia on, mitä historiassa on tapahtunut ja miksi näin on tapahtunut. Historiakuvat ovat siis varsin tärkeitä, koska ne sisältävät yksilöiden ja yhteisöjen käsityksen historian kulusta sekä historian tapahtumien

⁸ Puranen 2014, s.24–31.

⁹ Väisänen 2005, s.150–156

¹⁰ Perna 2005, s.171–200; Vihavainen 2004, 359–377.

mahdollisista oikeutuksista tai oikeuttamattomuudesta. Yksilöiden ja yhteisöjen historiakuvat ovat siis myös suuri osa heidän ajattelunsa ja identiteettinsä rakentumista. Näin ollen esimerkiksi koulukirjoissa esitettävät ja levitettävät historiakuvat muokkaavat osaltaan yksilöiden ja yhteisöjen todellisuuden kuvaa, ja ovat näin merkittävä osa yhteiskuntaa ja sen poliittista elämää.

Toinen keskeinen termi on monelle tuntemattomampi valtio: Neuvosto-Venäjä. Tutkimuksen piirissä Neuvosto-Venäjällä tarkoitetaan vuoden 1917 lokakuun vallankumouksena tunnetun bolševikkien Venäjällä tekemän vallankaappauksen luomaa sosialistista valtiota, joka toimi perustavan laatuisena osana vuonna 1922 syntynyttä Neuvostoliittoa. Nimitys Neuvosto-Venäjä on käänös kyseisen valtion venäjän kielisestä nimestä. Jos myöhemmin esitetään muita ei niin keskeisiä termejä, tulee niillä olemaan selite alaviitteessä.

2. NEUVOSTO-VENÄJÄ OPPIKIRJOJEN TEKSTEISSÄ JA KUVISSA

2.1. Kielenkäyttö

Oppikirjoissa esiintyvät historiakuvat muodostuvat monista eri tekijöistä. Näistä perustavin on kuitenkin kirjan selostuksessa käytettävä kieli sekä sen trendit, rakenteet ja mallit. Vaikka koko tämän tutkimuksen ajan käyn läpi ja tulkiten jollain tavalla näitä tekstien ilmiöitä, on kuitenkin kannattavaa tuoda esille jo tässä vaiheessa tiettyjä tekstin ominaisuuksia. Muuten ne eivät välttämättä saisi tarpeeksi huomiota ja niiden olemassaolo on hyvä tiedostaa aineistoja läpikäydessämme.

Ensimmäisenä näistä on kirjoissa käytettävät ilmaisut puhuttaessa nykyisen Venäjän alueella vuosina 1917-1922 olleesta valtiosta. Oppikirjoissa 1960-luvulta tätä valtiota kutsutaan systemaattisesti Neuvostoliitoksi. Ainakin Sarvan & Niemen kirjoittamassa oppikirjassa näkyy mahdollisena painotuksena olleen pyrkimys käsitellä Neuvosto-Venäjä aihealueena nopeasti ja tehokkaasti, jolloin päädytään ohittamaan Neuvosto-Venäjistä puhuminen. Tämä painotus näkyy jo esimerkiksi I. maailmansodan käsittelyn yhteydessä lauseessa: ”Venäjän vallankumouksen tuloksena syntyi (1922) *Neuvostoliitto...*”¹¹ ja myöhemmin lyhyen vallankumousselityksen jälkeen lauseessa: ”Perustamisvaiheiden jälkeen uudesta valtiosta tehtiin (1922) liittovaltio, *sosialististen*

¹¹ Sarva & Niemi 1967, s.150.

*Neuvostotasavaltojen liitto.*¹² Molemmissa näissä esimerkeissä vuosien 1917-1922 tapahtumat yksinkertaistetaan ”vallankumoukseksi” tai ”perustamisvaiheiksi”, jonka jälkeen syntyy Neuvostoliitto. Neuvostoliitosta puhumisessa on saattanut olla kyse pedagogisista syistä tehdystä yksinkertaistuksesta, mutta toisaalta se luo 1960-luvun kirjoissa, joissa yleisesti ottaen puhutaan vähemmän aiheesta, kuvan aiheen nopeasta ohittamisesta. Oppikirjoissa 1980-luvulla taas puhutaan yleisesti ottaen aina vuosien 1917-1922 välisenä aikana Neuvosto-Venäjistä ja nimitystä käytetään valtiosta myös 1980-luvun kirjojen kuvituksiin ilmestyneissä kartoissa. Valtion nimeksi vaihtuu Neuvostoliitto kirjasta riippuen vuoden 1922 tai 1923 kohdalla. Toisaalta kirjoissa myös selvästi kerrotaan enemmän aiheesta, joka on myös voinut vaikuttaa valtion nimeämispäätökseen.

Muuten 1960- ja 1980-luvuilla viitataan Neuvosto-Venäjän, sen hallinnon toimiin ja siellä tapahtuvaan toimintaan useilla nimillä, joita ovat esimerkiksi 1960-luvun kirjoissa: ”Venäjä”, ”Venäjän kansa”¹³ ja ”Neuvostohallitus”¹⁴. Myös 1980-luvulta löytyy useita eri nimityksiä, joista huomioitava on esimerkiksi jo 1960-luvulla esiintynyt ”Neuvostohallitus”¹⁵, joka on kasvattanut suosiotaan ja esiintyy jopa kahdessa tutkituista kirjoista. Tähän on toki voinut vaikuttaa näiden 1980-luvun kirjojen olevan samoilta tekijöiltä (Lempinen et al.) Molemmilla vuosikymmenillä keustosuosikkina on kuitenkin termi ”bolsevikki” ja siitä johdetut muut ilmaisut esimerkiksi bolsevikkihallitus. Erona bolsevikeista puhuttaessa 1960-luvun ja 1980-luvun välillä on kuitenkin se, millaisia mielikuvia sanaan liitetään. Bolsevikki-sanan ympärille rakentuu 1960-luvulla vahvemmin kuva, jossa bolsevikit ovat olemuksellisesti yhdistettävissä negatiivisiin asioihin. Tällaisen mielikuvan rakentaminen ei ole niin selvää 1980-luvulla. Tämä jako tulee selventymään muiden lukujen mittaan. Vaikuttaa myös siltä, että sanaa bolsevikki käytetään 1980-luvulla useammin johdatteluna suurmieslinjaukseen.

Niin 1960-luvulla kuin myös 1980-luvulla leipätekstin muotoilu on kirjoissa ensisilmäyksellä varsin neutraalin oloista ja asiatyylistä, jolloin erilaisia vivahteita löytyy tekstistä yleensä vasta lähemmän tutkailun kautta. Tämän takia erityisen huomiota herättävää on 1960-luvun kirjoista Suomen historiaan keskittyneen Vehvilän & Castrenin kirjoittaman kirjan ”maamme”-tyylinen muotoilu ja muu kansallisia lähtökohtia heijasteleva puhetyyli. Tällaista ei löydy 1980-luvun Suomen historian

¹² Sarva & Niemi 1967, s.155.

¹³ Vehvilä & Castren 1975, s.178–180.

¹⁴ Sarva & Niemi 1967, s.156.

¹⁵ Esim. Lempinen et al. 1983, s.74; Lempinen et al.1984, s.124.

kirjasta eikä ainakaan tällä tasolla muista 1960-luvun oppikirjoista. Seuraavassa katkelmassa kyseisestä kirjasta näkyy, kuinka tällä valinnalla voi syntyä vastakkainasettelua tekstissä Neuvosto-Venäjän ja Suomen välille: ”Venäjän bolsevikkivallankumouksen esimerkki johti maamme työväestön avoimeen kapinaan laillista hallitusta vastaan, jota se syytti porvariston etujen ajamisesta.”¹⁶ Kyseisessä lainauksessa on myös vahvasti näkyvillä niin sanottua vapaussotatulkintaa, jota tarkastelemme vielä lähemmin kappaleessa 2.3. Bolsevikkien käsi Suomen itsenäistymisessä ja sisällissodassa.

2.2. Lenin – Mies Neuvosto-Venäjän takana

Niin 1960-luvun kuin myös 1980-luvun oppikirjoissa puhutaan Neuvosto-Venäjistä usein suurmies lähtöisestä näkökulmasta. Näistä suurmiehistä oletettavastikin keskeisimpänä esitetään molemmilla vuosikymmenillä Vladimir Iljits Uljanov. 1960-luvun kirjoissa hänestä puhutaan kuitenkin vain hänen paremmin tunnetulla salanimellään ”Lenin”.

Lenin kuvataan 1960-luvun oppikirjoissa lähes aina ”johtajana”, oli kyseessä sitten ”äärimmäisen vasemmiston”¹⁷, ”bolsevikkien”¹⁸ tai ”neuvostovaltion”¹⁹ johtajuudesta. Sarvan & Niemen kirjassa hänen kerrotaan myös olleen Neuvostoliiton ”perusteiden suunnittelija”²⁰, eli Neuvosto-Venäjä kuvataan hänen aivoituksenaan. Vaikka Lenin onkin siis jo 1960-luvulla varsin keskeinen hahmo Neuvosto-Venäjän tarinassa, hän on vain osa Neuvosto-Venäjistä kerrottavaa kuvausta eikä sen kiistaton päähahmo.

Kirjoissa 1980-luvulta Lenin kuvataan jälleen johtajana ja suunnittelijana, mutta paljon vaikutusvaltaisempana sellaisena. Lenin kuvataan 1980-luvulla pitkälti Neuvosto-Venäjän päätekijänä. Suomen historian kirjassa tämä näkyy luonnollisesti heikoiten, koska katse on vahvemmin Suomen tapahtumissa. Täälläkin Lenin tuodaan kuitenkin esille johtajana lauseessa, jossa hänen nimeään ei olisi ollut välttämätöntä lausua: ”Lokakuun vallankumous 1917 kaatoi Venäjän väliaikaisen hallituksen ja nosti valtaan Leninin johtaman Kansankomissaarien neuvoston.”²¹ Tätä vaikuttavammaksi nousee kuitenkin Neuvosto-Venäjältä saadusta itsenäisyyden

¹⁶ Vehvilä & Castren 1975, s.186.

¹⁷ Esim. Vehvilä & Castren 1975, s.180.

¹⁸ Esim. Vierros et al. 1974, s.157–158.

¹⁹ Esim. Vierros et al. 1974, s.162.

²⁰ Sarva & Niemi 1967, s.155.

²¹ Lempinen et al.1984, s.76.

tunnustuksesta puhuttaessa eräs esille tuotu syy tunnustukselle: ”Suomi oli toiminut puolueen jäsenten, ei vähiten Leninin, turvapaikkana ennen vallankumousta.”²² Lauseessa tuodaan esille kuinka Suomi oli toiminut bolševikkien ja erityisesti Leninin turvapaikkana, josta voidaan ymmärtää Suomen itsenäisyyden sallimisen johtuneen Leninin kiitollisuudesta. Itsenäisyys näyttäytyy siis Leninin lahjana Suomelle.

Todelliseen vauhtiin Leninistä kertomisessa päästään kuitenkin vasta kansainvälisiä asioita käsittelevissä kirjoissa, joista Lempisen et al. tuotos on selvästi korkealentoisin. Kirjan osio ”Venäjän Vallankumoukset” aloitetaan kappaleella, jonka jo toinen lause kuuluu: ”Vallankumouksen pääarkkitehdiksi kohosi Vladimir Iljits Uljanov eli Lenin.” Tämän jälkeen koko osion ensimmäinen sivu käytetään Leninin ajattelun ja ideologian selittämiseen. Tässä käytetään rakenteita kuten ”Lenin oivalsi” korostamaan Leninin asemaa ja nerokkuutta. Leninin nimi mainitaan jo tällä yhdellä sivulla 8 kertaa.²³ Tästä lähtien lokakuun vallankumoukseen ja Neuvosto-Venäjään liittyvässä tekstissä lähes kaiken takana kuvataan olleen Lenin: Leninin vaikutuksesta perustettiin sosiaalidemokraattinen puolue, Lenin johti propaganda- ja organisoimistyötä, Lenin katsoi rauhan olevan välttämätöntä, Leninin poliittiset vastustajat eivät pitäneet vallankumousta lopullisena ja Leninin mukaan työväestö tarvitsi levähdystauon.²⁴ Lempinen et al. teoksen otsikoissa jäsenellään Neuvosto-Venäjän aikaa Leninin mukaan: ”Leninin kausi (1917-1924)”,²⁵ mutta toisaalta 1960-luvulla samanlaisen ratkaisun teki Vierros et al.²⁶ Ajan määrittely Leninin avulla ei kuitenkaan jää Lempinen et al. kirjassa vain tähän, vaan lokakuun vallankumouksen alkuhetki määritetään ”Viisi päivää Leninin paluun jälkeen”²⁷ kun Leninin kerrotaan palanneen ensimmäisen epäonnistuneen kapinan jälkeen Pietariin yrittämään uudelleen vallankumousta (Näin Lenin oli vain kaksi päivää kristusta hitaampi).

Hannulan et al. kirjasta taas löytyy Lempisen et al. tapaan painotus Leninistä miehenä Neuvosto-Venäjän takana, mutta ei yhtä pontevasti esitettynä. Kirjassa Lenin kuvataan esimerkiksi vaatimassa rauhaa ja kaikkea valtaa neuvostoille, johtamassa kansankomissaarien neuvoston valtaan Venäjällä ja houkuttelemassa ulkomaista pääomaa ”proletaarivaltion” rakentamiseksi.²⁸

²² Lempinen et al. 1984, s.81.

²³ Lempinen et al. 1983, s.129.

²⁴ Lempinen et al. 1983, s.129–136.

²⁵ Lempinen et al. 1983, s.133.

²⁶ Vierros et al. 1974, s.161.

²⁷ Lempinen et al. 1983, s.131.

²⁸ Hannula et al. 1982, s.121–126.

Kuva 1: 1960-luvun oppikirjoissa oli tyypillisesti käytetty kuvia Leninistä hänelle tyypillisessä eteenpäin kurottuvassa puhujan asennossa. Tämä yleensä huomioitiin myös kuvateksteissä. (Vas. Sarva & Niemi 1967, s.156 ja Oik. Vierros et al. 1974, s.162.)

Lenin on myös 1960- ja 1980-luvun oppikirjojen kuvituksen yleinen osa ja hänen kuvansa löytyykin jossain muodossa kaikista kirjoista lukuun ottamatta Suomen historiaa käsitteleviä teoksia. Erona Leninin kuvissa vuosikymmenien välillä on kuitenkin kuvien tyylin muutos. Leninistä käytettiin 1960-luvulla Kuvan 1. mukaisia mahtipontisia valokuvia puhumassa massoille, kun taas 1980-luvulla käytettiin vapaamuotoisempia kuvia, kuten Leninin väärennettyä passia²⁹ tai hymyilevää Leniniä istuskelemassa Stalinin seurassa.³⁰ Kuvitus ja siihen liittyvät kuvatestit seuraavat myös pitkälti aikakautensa yleisiä linjoja. Kuvat 1960-luvulla näyttävät vahvan johtajan, kun taas 1980-luvulla Lenin on kuvissa moninaisempi toimija. Erityistä huomiota herättää kuitenkin Kuvassa 1. vasemmalla esiintyvän Sarvan & Niemen kirjan Leninin kuvan kuvateksti, jonka myös Jaakko Väisänen on huomionut analyysissään poikkeavan pitkäksi ja positiivissävytteiseksi 1960-luvun oppikirjassa.³¹ Kyseessä on siis varsin pitkä ja kuvaileva kertomus Leninin elämästä, vaiheista ja ideologisesta kehityksestä, jossa esiintyy myös varsin ihailevia kuvauksia esimerkiksi Leninistä vallankumouksen pelastajana. Kyseessä on erityisen mielenkiintoinen poikkeus muuten neuvostokriittisessä kirjassa, kun kuvateksti muistuttaa enemmän 1980-luvun kirjojen kuvauksia Leninistä.

Lenin on siis molemmilla vuosikymmenillä keskeisessä roolissa puhuttaessa Neuvosto-Venäjistä. Hänet kuvataan 1960-luvulla kuitenkin pääasiassa vain johtohahmona valtion tarinassa, kun taas 1980-luvulla ja 1960-luvun yleiskuvasta varsin poikkeavassa Sarvan & Niemen kuvatekstissä hän

²⁹ Lempinen et al.1983, s.129.

³⁰ Hannula et al. 1982, s.125.

³¹ Väisänen 2005, s.152–153.

ilmenee enemmän miehenä Neuvosto-Venäjän takana ja häntä ihannoidaan paikoin suurestikin. 1960-luvun kuvaus selittyisi henkilön historiallisella merkittävytydellä ja pedagogisilla valinnoilla, mutta 1980-luvulla Leninin suurmieskuvaus on harkitun ihaileva.

2.3. Bolsevikkien käsi Suomen itsenäistymisessä ja sisällissodassa

Tutkimuksen piirissä olevista oppikirjoista kaksi ovat siitä erityislaatuisia, että niissä käsitellään kahta asiaa, jotka eivät muissa kirjoissa tule välttämättä edes esille: Suomen itsenäistymisen prosessia ja sisällissotaa. Kyseessä ovat siis 1960-luvun oppikirjoista Salme Vehvilän ja Matti J. Castrenin kirjoittama *Suomen historia lukioluokkia varten* ja 1980-luvun kirjoista Lempisen, Markkasen, Matsisen, Nygårdin ja Rantatuvan tuotos *Historian linjoja: Lukion kurssi 6*. Nämä Suomen historiaa käsittelevät oppikirjat esittävät kaksi erilaista näkemystä mainituista tapahtumista, joita rakennettaessa lukijalle käy myös ilmi kuva Neuvosto-Venäjän olemuksesta ja osallisuudesta tapahtuneeseen. Tämä kuva rakentuu, tai on rakentumatta, molemmissa kirjoissa heijastelemalla bolsevikkien vaikutusta tapahtumiin Suomen Sosiaalidemokraattisen puolueen ja työväen toiminnan sekä motiivien läpi. Paneutukaamme siis tässä luvussa syvällisemmin näihin kuvauksiin.

Suomen historian kirjassa rakennetaan 1960-luvulla kuvaa, jossa jo itsenäistymisprosessi vaiheessa suomalaiset sosiaalidemokraatit eivät olleet luotettavia. Epäluotettavuus kuvaus rakentuu painotuksen ympärille, jossa myönnetään kaikkien halunneen itsenäisyyttä, mutta jossa se saavutettiin lopullisesti porvarillisten ”itsenäisyysmiesten” toimesta. Sosiaalidemokraatit taas näyttäytyvät mahdollisesti bolsevikkien kanssa vehkeilevinä toimijoina, joiden käsiin itsenäisyyttä ei voitu luottaa.³²

Tämän retoriikan rakentaminen alkaa vuoden 1917 Valtalakia³³ käsittelevästä keskustelusta ja siihen liittyvästä ”yhteistyö”- ja ”omatoimisuuslinjasta”. Valtalakia koskevassa keskustelussa vasemmiston kerrotaan olleen omatoimisuuslinjan kannalla eli haluavan lain lähetettäväksi vain tiedoksi Venäjää hallitsevalle väliaikaiselle hallitukselle. Porvareiden kerrotaan olleen valmiita yhteistyöhön väliaikaisen hallituksen kanssa.³⁴ Itsenäisyyden käsittelyyn päästäessä kuitenkin kerrotaan tilanteen

³² Vehvilä & Castren 1975, s.177–180.

³³ Valtalakiilla tarkoitetaan vuonna 1917 Suomen eduskunnan säätämää lakia siitä, kuinka korkein päätävältä sisäpoliittisista asioista siirrettäisiin suuriruhtinaskunnan eduskunnalle tsaarin luovuttua vallastaan Venäjän Helmikuun vallankumouksen yhteydessä.

³⁴ Ibid.

vaihtuneen lokakuun vallankumouksen myötä: ”Sosiaalidemokraatit pitivät yhä päämääränään Suomen itsenäisyyttä, mutta olivat nyt sen hyväksi valmiita yhteistyöhön aatetovereidensa kanssa.”³⁵ Sosiaalidemokraattien kelkan kuvataan siis kääntyneen yhteistyölinjalle ”aatetoverien” eli bolsevikkien päästyä valtaan Venäjällä. Tässä kuvauksessa erityisesti tekstin muotoilu ”mutta olivat nyt” korostaa lukijalle kuvaa, jossa sosiaalidemokraatit juoksevat bolsevikkien perässä.

Oppikirjassa 1980-luvulta taas koko ”omatoimisuus vs. yhteistyö” linjaus keskustelu selitetään auki paljon laajemmin, jolloin niin oikeiston kuin vasemmistonkin ratkaisut näyttävät paljon loogisemmilta. Sosiaalidemokraattien kokemus bolsevikeista ”veljespuolueena” tuodaan 1980-luvullakin selvästi esille.³⁶ Tämän merkitys kuitenkin selvästi lievittyy, kun sille annetaan järkevä oikeutus kertomalla väliaikaisen hallituksen vastustaneen edes autonomian laajentamista, kun taas: ”Samoihin aikoihin bolsevikki puolue puhui kansojen itsemääräämisoikeudesta ja kannatti Suomen autonomian laajentamista.”³⁷

Myös kuvaus itsenäistymisen käsittelystä eduskunnassa eroaa merkittävästi 1960- ja 1980-luvun välillä. Molemmat kirjat tuovat esiin kuinka kaikki olivat yksimielisiä itsenäistymisestä, mutta sen toteuttamistavasta ei oltu samoilla linjoilla. Tämän kohdan ilmaisussa tehdään kirjoissa merkittäviä painotusvalintoja, joilla kuva itsenäisyyden toteutukseen liittyvistä asenteista näyttäytyy eri tavoin.

Kirjassa 1960-luvulta asia ilmaistaan: ”Vaikka eduskunta oli yksimielinen Suomen itsenäiseksi julistamisesta, menettelytavasta esiintyi kaksi näkemystä: porvarilliset puolueet halusivat ratkaista asian eduskunnan omien valtaoikeuksien nojalla sosialistien vaatiessa neuvotteluja Venäjän bolsevikkihallituksen kanssa.”³⁸ ”Vaikka” rakenteella yksimielisyys itsenäisyydestä toissijaistetaan toteutukseen liittyvään kiistaan nähden. Tätä vaikutetta syventää entisestään selvitys siitä miten porvarit halusivat toimia sosiaalidemokraattien ajaman Valtalain puitteissa, kun taas ”socialistit” vaativat neuvotteluja ”aatetovereidensa” kanssa. Näin syntyy mielleyhtymä sosiaalidemokraateista jokseenkin tekopyhinä ja bolsevikkien kanssa vehkeilevinä oikeiston toimiessa laillisuuden hengessä. Lopuksi vielä painotetaan itsenäisyysjulistuksen menneen läpi ”porvarillisilla äänillä”, joka syventää kyseistä vaikutelmaa entisestään.³⁹

³⁵ Vehvilä & Castren 1975, s.180.

³⁶ Lempinen et al.1984, s.74–79.

³⁷ Lempinen et al.1984, s.75.

³⁸ Vehvilä & Castren 1975, s.180.

³⁹ Vehvilä & Castren 1975, s.180.

Kirjassa 1980-luvulta taas tuodaan selvästi esille pääasiallisena kysymyksenä itsenäistyminen, josta eduskunnan kerrotaan olleen yksimielinen ja mistä selvästi ”mutta” rakenteella toissijaistetaan kysymys toteutustavasta: ”Pääkysymyksestä, joka oli Suomen itsenäistyminen, eduskunta oli yksimielinen, mutta toteuttamisesta äänestettiin.”⁴⁰ Kirjassa tuodaan selvästi myös esille porvarillisten kannan voitto äänin 100-88 sen enempää mainitsematta kenen äänistä oli kyse (vaikka sen kirjan yhteydessä pystyi päättelemään). Kirjassa tuotiin myös ennen tätä näyttille porvarillisten sekä sosiaalidemokraattien ehdotukset itsenäisyyden toteuttamiseksi, joista lukija voi itse tarkastella niiden eroja.⁴¹

Itsenäisyydelle piti vielä saada tunnustus, joka molempien kirjojen mukaan tuli ensin saada Neuvosto-Venäjältä. Oppikirjassa 1980-luvulta kerrotaan tunnustuksen perään kyselleen Suomesta niin senaatti, kuin myös sosiaalidemokraattinen puolue.⁴² Kirjassa 1960-luvulta taas kuvaus itsenäistymisen tunnustuksen saamisesta Neuvosto-Venäjältä pidetään yksinkertaisena ja suorana. Senaatin puheenjohtaja käy vain hakemassa tunnustuksen Pietarista. Sitä miksi Neuvosto-Venäjä antoi tunnustuksensa Suomen itsenäisyydelle perustellaan myös suoraviivaisesti bolsevikkien julistamalla kansojen itsemääräämisoikeudella ja Venäjän sisällissodan kansankomissaarien neuvostolle aiheuttamalla kiireellä.⁴³ 1980-luvulla tapahtumaa taas perustellaan perinpohjaisemmin listaamalla useita syitä, joiksi esitettiin: kansojen itsemääräämisoikeus linja, Suomen toiminta puolueen jäsenten ”turvapaikkana”, maailmanvallankumouksen vaikutus palauttavana voimana, Neuvosto-Venäjän oma legitimitietin tarve ja tärkeimpänä ”Myös se, että koko Suomen eduskunta pyysi itsenäisyyttä, vaikutti.”⁴⁴ Tällä huomiolla vahvistuu 1980-luvun kirjassa entisestään kuva itsenäistymisestä suomalaisten yhteisenä tahtona ja tavoitteena, kun 1960-kirjassa sosiaalidemokraattien osallisuutta itsenäisyydentunnustuksen saamiseen Neuvosto-Venäjältä ei edes mainita.

Tähän mennessä 1960-luvun kirjassa rakentunut kuva sosiaalidemokraateista, työväestä ja Neuvosto-Venäjältä vaikuttaa sisällissotaan siirryttäessä olevan osa ajalle vielä tyyppillistä vapausota-termin käytön ympärille rakentuvaa retoriikkaa. Tässä katsomuskulmassa sodassa oli todellisuudessa kyse vapautumisesta Venäjän vallasta ja sodasta bolsevikkeja vastaan ennen

⁴⁰ Lempinen et al.1984, s.79.

⁴¹ Lempinen et al.1984, s.74–79.

⁴² Lempinen et al.1984, s.80.

⁴³ Vehvilä & Castren 1975, s.180.

⁴⁴ Lempinen et al.1984, s.81.

suomalaisten keskistä kahnausta. Vapaussodan eli Suomen sisällissodan kuvauksessa painotetaan 1960-luvulla varsinkin Neuvosto-Venäjän punaisille antamaa sotilaallista apua, venäläisten sotilaiden osallisuutta konfliktissa ja bolsevikkien suomalaisiin luomaa vaikutusta.⁴⁵

Kirjan edellisessä osiossa tuotiin jo esille varsin epäilevään tyyliin, kuinka itsenäistymisestä huolimatta Suomeen oli jäänyt n. 40 000 venäläistä sotilasta.⁴⁶ Heihin liittyen kerrotaan erityisesti sodan alkuaikoina punaisten puolella taistelleen ”vallankumouksellisia venäläisiä sotilasjoukkoja”⁴⁷

Kuva 2: Valokuva "Tynkäeduskunnan" ensimmäisestä kokouksesta sisällissodan jälkeen, joka esiintyi molemmissa Suomen historiaa käsittelevissä kirjoissa. (Vehvilä & Castren 1975, s.187 ja Lempinen et al. 1984, s.89.)

ja kuinka venäläiset sotilaat olivat innoittamassa suomalaisia sotaa edeltäneisiin levottomuuksiin.⁴⁸ Yhä enemmän painoa venäläisten sotilaiden roolille sisällissodassa 1960-luvulla tuo puhe ”vieraasta sotaväestä”, joka selvästi ilmaistaan kirjoittajan mielipiteenä erään kappaleen lopussa erottuvassa lauseessa: ”Vasta vieraan sotaväen poistuttua voitiin katsoa itsenäisyyden lopullisesti toteutuneen.”⁴⁹ Lukijalle ei myöskään jää epäselväksi mistä

sotaväestä on kyse, koska heti seuraavalla sivulla kerrotaan valkoisten hakeneen apua Saksalta, jonka joukkoja ei selvästi pidetty ”vieraina”. Sivulla 185 todetaan ”Suomen itsenäisyys oli tullut todellisuudeksi”⁵⁰ valkoisten voitonparaatista puhumisen yhteydessä, vaikka tiedettävästi saksalaiset joukot poistuivat maasta vasta joulukuussa.⁵¹ Kirja esittelee saksalaisia ylpeänä myös myöhemmin valtiomuotoa käsittelevän kappaleen aikana esiin tulevan Kuva 2. kuvatekstissä, jossa sisällissodan jälkeisestä ensimmäisestä eduskunnan istunnosta otetusta kuvasta osoitetaan esiin vasemmassa nurkassa seisova saksalaisten upseerien ryhmittymä.⁵² Sama kuva esiintyy myös 1980-

⁴⁵ Vehvilä & Castren 1975, s.180–186.

⁴⁶ Vehvilä & Castren 1975, s.180.

⁴⁷ Vehvilä & Castren 1975, s.182.

⁴⁸ Vehvilä & Castren 1975, s.181.

⁴⁹ Vehvilä & Castren 1975, s.182.

⁵⁰ Vehvilä & Castren 1975, s.185.

⁵¹ Hentilä & Hentilä 2016, s.9.

⁵² Vehvilä & Castren 1975, s.187.

luvun kirjassa, mutta siinä sitä vain kommentoidaan lyhyesti yksinäisen vasemmisto kansanedustajan läsnäolon kautta.⁵³

Vapaussodasta puhuttaessa 1960-luvulla punaisten kohdalla tuodaan esiin myös Suomen vasemmiston sisäisiä ja itsenäisiä kehityksiä, mutta paljon painoa annetaan erityisesti bolsevikkien vaikutukselle suomalaisen vasemmiston innoittajana. Ensimmäisen kerran tämä tuodaan esille jo sotaa edeltäneiden yhteiskunnallisten levottomuuksien yhteydessä, jossa sitä ei esitetä suoraan Suomeen kohdistettuna tai pääsyynä ”kapinalle”. Sodan kulun käsittelyn jälkeisessä järjestyksessä sotaan ajautumisesta kuitenkin surkutellaan kuinka oikeisto ei ”laillisuus- ja kielitaisteluun” keskittyneenä lähtenyt tarpeeksi vahvasti mukaan ”itsenäisyys ajatuksen varhaisimpien ajajien” siis ”sosialistisen työväen” uudistuksiin.⁵⁴ Tämän jälkeen selostusta jatketaan: ”Tämän toteaminen liittyneenä sosialismin luokkataisteluoppeihin jyrkensi vasemmiston poliittisia mielialoja. Venäjän bolsevikivallankumouksen esimerkki johti maamme työväestön avoimeen kapinaan laillista hallitusta vastaan, jota se syytti porvariston etujen ajamisesta.”⁵⁵ Bolsevikkien antama esimerkki siis asetetaan viimeiseksi sysäykseksi, joka johti työväen kapinoimaan laillista hallitusta vastaan. Bolsevikit näyttäytyvät siis ratkaisevana tekijänä ”laittoman kapinan” alkamisessa.

Sisällissotaan päätymistä kuvataan 1980-luvulla vahvemmin suomalaisten keskeisen hajaannuksen ja maan tulevaisuudesta vallinneen erimielisyyden valitettavana tuotoksena. Levottomuuden lähtökohtana pidetään jo Venäjän helmikuun vallankumousta ja työväen radikalisoitumisen painotetaan tapahtuneen hitaasti.⁵⁶ Vallan kerrotaan suurlakon jälkeen siirtyneen sosiaalidemokraattisessa puolueessa punakaarteille, jonka jälkeen: ”Myös osa huomattavista puoluejohtajista valitsi vallankumouksen, johon myös neuvostohallitus heitä kehotti.”⁵⁷ Neuvosto-Venäjän osuutta sisällissotaan päätymiseen ei siis myöskään kielletä, mutta painotus pidetään selvästi vasemmiston edustajien omassa tietoisessa valinnassa vastarintaan nousemisesta. Tämä kiteytyy hyvin eräessä väliotsikossa ”kansalaisota” termin käytöllä: ”SODAN ARKI – KANSALAISSOTAA”.⁵⁸ Kansalaisota termillä sisällissodasta halutaan selvästi siis painottaa sodan olleen suomalaisten keskeinen ja sisäinen välienselvittely. Kirjassa halutaan myös pyrkiä

⁵³ Lempinen et al. 1984, s.89.

⁵⁴ Lempinen et al.1984, s.84.

⁵⁵ Vehvilä & Castren 1975, s.186.

⁵⁶ Lempinen et al.1984, s.82-87.

⁵⁷ Lempinen et al.1984, s.84.

⁵⁸ Ibid.

ymmärtämään tapahtunutta, mutta olla syyttelemättä sen enempää kumpaakaan osapuolta sodasta.⁵⁹ Esitetty näkemys sisällissodasta kiteytyy parhaiten kyseisen otsikon alla esitettyyn anekdoottiin: ”Käytännössä sodan arki oli kansalaissotaa, johon osapuolet olivat ajautuneet pyrkiessään toteuttamaan oman ajatusmaailmansa mukaista Suomea.”⁶⁰

Sodan osapuolien vahvuudesta ja rakenteesta kerrotaan 1980-luvulla 1960-lukua tarkemmin. Kirjassa käy ilmi kuinka valkoisia oli 70 000 miestä, joiden lisäksi sotaan liittyi 12 000 saksalaista jääkäriä. Punaisia taas kerrotaan olleen jonkin verran enemmän, mutta taisteluvahvuuden kerrotaan olleen suurin piirtein sama. Erityinen huomio tehdään kuitenkin venäläisten osuudesta sotaan: ”Punaisella puolella taistelleiden venäläisten sotilaiden lukumäärä oli kolmisen tuhatta. Tätä merkittävämpi oli venäläisten antama koulutuksellinen ja sodanjohdollinen tuki sekä ennen muuta aseiden ja ammusten toimittaminen.”⁶¹ Lukijalle tuodaan siis selväksi sodan mittakaavat, ja venäläisten sotilaiden osuus näissä mittakaavoissa toisin kuin 1960-luvulla. Neuvosto-Venäjän vaikutusta ei kuitenkaan kansallisuus painotuksenkaan myötä kielletä, vaan sekin tuodaan selvästi esille, vaikkakin toissijaisena.

2.4. Paha bolsevikki ja puhtoinen Suomi

Kuten jo aikaisemmissa kappaleissa on käynyt ilmi erityisesti 1960-luvun kirjoissa Neuvosto-Venäjä ja bolsevikit kuvataan usein epäilyttävinä ja negatiivisessa valossa. Tällaista kuvaa rakennetaan myös tavoin, joita emme ole vielä käsitelleet. Tässä osiossa keskitymme siis näihin tapoihin ja samalla huomioimme kirjoista löytyvän kontrastin Suomi-kuvan ja Neuvosto-Venäjä-kuvan välillä.

Yksi näistä tavoista on etenkin Vehviläisen & Castrenin ja Vierroksen et al. kirjoista löytyvä ”radikaalivasemmisto” tai ”äärivasemmisto” leiman lyöminen bolsevikkeihin. Tämä ei itsessään olisi niinkään outoa, olivathan bolsevikit selvästi ääriivasemmistoa. Kun siihen liitetään molemmissa kirjoissa bolsevikkien ja väliaikaisen hallituksen välille tehty pesäerotus, jossa väliaikainen hallitus asetetaan ”maltillisen vasemmiston” asemaan alkaa vallankumous vaikuttamaan lukijalle moraalisesti kyseenalaistetulta ja vallanhaluiselta.⁶² Tämä kuva vain tiivistyy,

⁵⁹ Lempinen et al.1984, s.82-87.

⁶⁰ Lempinen et al.1984, s.84.

⁶¹ Lempinen et al.1984, s.86.

⁶² Vehvilä & Castren 1975, s.177–180; Vierros et al. 1974, s.157–161.

kun Vierros et al. kertovat heti aluksi Neuvosto-Venäjän ulkopoliittikkaa käsittelevässä kappaleessa Kominternistä⁶³ ja sen julistamasta maailman vallankumouksesta.⁶⁴ Sarva & Niemi taas aloittavat koko Neuvosto-Venäjää käsittelevän osionsa pääotsikolla ”Kansainvälinen kommunistinen diktatuuri”⁶⁵ ja tuplaavat kuvauksen laajentumiseen pyrkivästä diktatuurista seuraavan ”kansallisista diktatuureista” kertovan osion alussa pohjustamalla käsittelyssä olevia diktatuureja lauseella: ”Neuvostoliiton kommunistinen diktatuuri oli pyrkimyksiltään kansainvälinen ja tahtoi levittää kommunismin periaatetta kaikkialle maailmaan.”⁶⁶ Vehvilä & Castrenin kirjassa kuva Neuvosto-Venäjän sekaantumisesta- ja vaikutuspyrkimyksistä muiden maiden asioihin sinetöityy kerrottaessa Suomen kommunistisen puolueen perustamisesta Moskovaan ja sen ohjailmasta Suomen sosialistisesta työväen puolueesta.⁶⁷

Kaikki nämä tekijät luovat itsessään jo epäilyttävän kuvan Neuvosto-Venäjästä, mutta eivät yksinään erota 1960-luvun kirjoja 1980-luvun materiaaleista. Myös 1980-luvulla suuri osa samasta informaatiosta tuodaan esiin, vaikka ei yleisesti ottaen yhtä tyylyssä muodossa. Selitys tälle vuosikymmenten väliselle erolle ei löydykään suoraan siitä mitä kirjoissa todetaan Neuvosto-Venäjän teoista, vaan kiteytyy ehkä parhaiten 1960-luvun Suomen historian kirjassa Suomen itsenäistymisen selostuksen yhteydessä esiin tuotuun lauseeseen: ”Neuvostoliittoon omaksuttiin ystävällinen, mutta toisaalta Suomen riippumattomuutta korostava asenne.”⁶⁸ Kirjoissa Suomi-kuva Neuvosto-Venäjään liittyvistä asioista puhuttaessa pidetään varsin vilpittömänä, voisi jopa sanoa puhtaana. Avoimesti kerrotaan kyllä Suomen olleen epäileväinen Neuvosto-Venäjää kohtaan, mutta tämä epäily näkyy varsin oikeutettuna kaikkien kerrottujen Neuvosto-Venäjän tekojen jälkeen. Kertomuksesta puuttuu kuitenkin usein sen monimutkainen toinen puoli. Tämä näkyy erittäin selvästi tavoissa, joilla 1960-luvun kirjoissa käsitellään Venäjän sisällissotaa.

Sarvan & Niemen kirjassa Suomen toimet tuona aikana kuitataan vain kertomalla ulkovaltojen osallisuudesta konfliktiin, jonka päätteeksi ilmoitetaan: ”Suomi sekä Baltian kansat olivat sotajalalla.”⁶⁹ Suomen ei siis koskaan ilmaista käyneen sotaa Neuvosto-Venäjää vastaan, vaan

⁶³ Komintern = Kommunistinen internationaali, bolsevikkien perustama kansainvälinen kommunistien yhteistyö elin, jonka tehtävänä oli edistää maailmanvallankumousta.

⁶⁴ Vierros et al. 1974, s.164.

⁶⁵ Sarva & Niemi 1967, s.155.

⁶⁶ Sarva & Niemi 1967, s.158.

⁶⁷ Vehvilä & Castren 1975, s.192.

⁶⁸ Vehvilä & Castren 1975, s.182.

⁶⁹ Sarva & Niemi 1967, s.157.

suomalaisten toimet niin Karjalassa kuin myös Baltiassa laitetaan sotaan terminä löyhemmän ja kansanomaisemman ilmaisun ”sotajalalla” alle. Tämän jälkeen kirjassa todetaan bolsevikkien selvinneen vihollisistaan vuoteen 1922 mennessä ja näin Suomen toiminnan laajempi käsittely päästään ohittamaan.⁷⁰

Vierroksen et al. kirjassa taas tuodaan jo maailmansodan loppuasetelmista puhuttaessa esiin Tarton rauha: ”Suomi itsenäistyi ja sai Tarton rauhassa (1920) Petsamon, Viro, Latvia, Liettua ja Puola itsenäistyivät myös.”⁷¹ Seuraavaksi I. maailmansodan päätöstä käsiteltäessä kerrotaan Neuvosto-Venäjän vastakohtaisuudesta muuhun maailmaan, mutta syytä sille miksi Suomi teki vuonna 1920 Tartossa rauhan Neuvosto-Venäjän kanssa ei kerrota.⁷² Kun Vierros et al. pääsee Venäjän sisällissodan käsittelyyn asti ei kirjassa puhuta minkään ulkovallan osuudesta sotaan. Venäjän sisällissota on tässä kuvauksessa vain Trotskin puna-armeijan ja valkoisten kenraalien välinen kamppailu. Tähän liittyen Suomi mainitaan vain kerran ja silloinkin osana valkoisen kenraalin suunnitelmia joihin osallistumisesta Suomi kieltäytyi.⁷³ Lukija saa siis tietää kirjassa Tarton rauhasta, mutta siihen olennaisesti liittyvät tapahtumat jäävät kertomatta. Kuitenkin Neuvosto-Venäjän vastakkaisuus muuhun maailmaan tuodaan ilmi, vaikka muun maailman osuus sisällissodassa jätetään kertomatta.

Vehvilän & Castrenin kirja onkin ainoa 1960-luvun kirja, jossa todella käsitellään myös Suomen tekoja liittyen Venäjän sisällissotaan. Tämä johtuu ilmeisesti kuitenkin vain siitä, että kirjan on tarkoitus opettaa Suomen historiaa. Aiheesta puhutaan pääasiassa vain ”Ulkopolitiikka 1918-1939” nimisessä kappaleessa hidastavana tekijänä Suomen ja Neuvosto-Venäjän välien normalisoitumiseen. Suomen hallituksen kerrotaan tukeneen ”vapaaehtoisilla apuretkikunnilla” karjalaisten kansannousuja bolsevikkivaltaa vastaan ja avustaneen Viroa sen vapaussodassa.⁷⁴ Näitä toimia ei kuitenkaan selvästi pidetty kirjassa aiemmin asetetun: ”Neuvostoliittoon omaksuttiin ystävällinen, mutta toisaalta Suomen riippumattomuutta korostava asenne”⁷⁵ linjauksen vastaisina, koska Tarton rauhan kerrotaan tapahtuneen vasemmiston vaadittua rauhanneuvotteluihin ryhtymistä hallitukselta. Rauhasta jää siis kirjan lukijalle kuva aiemmin kirjassa epäluotettavaksi leimatun vasemmiston

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Vierros et al. 1974, s.160.

⁷² Ibid.

⁷³ Vierros et al. 1974, s.161.

⁷⁴ Vehvilä & Castren 1975, s.198.

⁷⁵ Vehvilä & Castren 1975, s.182.

vaateena, josta nostetaankin keskeisimpänä asiana esiin Neuvosto-Venäjän rauhan yhteydessä uusima Suomen itsenäisyyden tunnustaminen. Rauha itsessään jää siis lukijalle tarpeeltaan kyseenalaiseksi, mutta sillä nähdään myös olleen positiivisia puolia.

Vehvilän & Castrenin kirjassa suomalaisten kerrotaan myös jatkaneen avustustyötään Karjalassa vielä rauhan jälkeen. Kun näiden pyrkimysten todetaan epäonnistuneen, suljetaan Venäjän sisällissodan käsittely seuraavasti: ”Suomi teki voitavansa Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi väestöä tyydyttävällä tavalla. Se vetosi mm. Kansainliittoon, mutta tuloksetta.”⁷⁶ Näin vielä lopuksi varmistetaan lukijan ymmärtäneen, että Suomi oli toiminut väestön tahdon mukaan ja pyrkinyt kaikilla mahdollisilla tavoilla sitä toteuttamaan. Näin Suomen toiminta näyttäytyy oikeutettuna, kun taas Neuvosto-Venäjän hallinto on jälleen kyseenalaistettavassa asemassa kansalaisten tahdon vastaisena. Kirjassa ei siis selvästi haluta esittää, että Suomi olisi toiminut oikeuttamatta aggressiivisesti ja Tarton rauhaa selvästi kyseenalaistetaan, koska eihän Suomi edes ollut sodassa.

Yleisesti ottaen 1960-luvun oppikirjoissa ei siis haluta katsoa kriittisesti Suomen toimintaa Neuvosto-Venäjää kohtaan ja aihe pyritään ilmeisesti ohittamaan kiertoilmaisilla, yksinkertaistuksilla tai suoraan jättämällä tärkeitä osia tapahtumista kertomatta. Jos Suomen toimia kuitenkin käsitellään laajemmin kuten Vehvilän & Castrenin kirjassa, niiden ei ilmeisesti haluta myöntää olleen moraalisesti kyseenalaisia. Samalla myös tällä Suomen moraalisen oikeuden painotuksella on saatu pyörrettyä Neuvosto-Venäjän toimet näyttämään yleisen moraalitajun vastaisina.

Samoin kuin 1960-luvun kansainvälisiä asioita käsittelevissä kirjoissa 1980-luvun vastaavia aiheita käsittelevissä kirjoissa ei myöskään perehdytä kovinkaan syvällisesti Suomen osuuteen Venäjän sisällissodan aikana. Molemmissa käytetään kuitenkin Suomen ja muiden ”reunavaltioiden” itsenäistymisen/itsenäistymispyrkimysten käsittelyssä jotakin muotoa ”hyväksikäyttö” ilmaisusta. Näin Suomen toimijuuteen suhteessa Neuvosto-Venäjään ilmaantuu 1980-luvun kansainvälisiä asioita käsittelevissä kirjoissa hivenen enemmän kriittisyyttä kuin 1960-luvulla vaikka vain Hannula et al. mainitsee suomalaisten retket Karjalassa.⁷⁷

Kuten 1960-luvun kirjoissakin 1980-luvulla Suomen toimintaa Venäjän sisällissodan ajalta käsitellään erityisesti Suomen historian oppikirjassa. Lempinen et al. kuitenkin käsittelee aihetta paljon

⁷⁶ Vehvilä & Castren 1975, s.198

⁷⁷ Lempinen et al.1983, s.133–137; Hannula et al. 1982, s.124–125.

yksityiskohtaisemmin ja pitemmin kuin 1960-luvun Suomen historian kirja eikä otekaan aiheeseen ole sama. Rauhanomaisuuden ja riippumattomuuden sijaan kirjassa kerrotaan yleisellä tasolla Suomen suhtautuneen naapureihinsa niiden poliittisen järjestelmän mukaisesti, jota perustellaan nuoren valtion ulkopoliittisen perinteen puutoksella. Näin ollen Suomen toiminta Neuvosto-Venäjää kohtaan sidotaan heti aluksi naapurin poliittiseen järjestelmään. Kirjassa kerrotaan tämän jälkeen varsin avoimesti suomalaisten ”retkistä” Neuvosto-Venäjän hallitsemassa Karjalassa. Esiin tulee Suomen sisällissodan aikaiset toimet, joista siirrytään Aunuksen vapautusretkiin ja lopulta mainitaan myös suomalaisten osallistuminen Viron vapaussotaan. Näitä toimia selitetään kirjassa kertomalla ”heimoharrastusten” historiallisuudesta ja esittämällä niiden sekoittuneen muihin selvästi omanedun tavoittelun mukaisiin ajatuksiin kriisiajan pyörteissä.⁷⁸ Näin Suomen ja suomalaisten toimet näyttävät ymmärrettävinä, mutta niihin suhtaudutaan silti kriittisesti.

Tämä kriittinen ote jatkuu erityisen selvänä Tarton rauhan jälkeisten Karjalan kansannousujen vapaaehtoisen tukemisen kerronnassa, jossa Suomen toimintaa kuvataan: ”Toisin kuin 1919 maan hallitus suhtautui vapaaehtoisin kielteisesti, mutta toisaalta värväys- ja avustustoimintaa ei ehkäistyään.”⁷⁹ Rauhan jälkeisissä retkissä halutaan siis painottaa selvästi, että Suomen valtio ei ollut enää niissä mukana, mutta ei haluta myöskään ylenkatsoa valtion hiljaista hyväksymistä toimintaa kohtaan. Toisaalta kirjassa painotetaan myös vahvasti Tarton rauhan yhteydessä sovittuun Itä-Karjalan autonomiaan liittyen kuvausta autonomian merkityksen erilaisuudesta venäläisten ja suomalaisten mielissä, joka toimii osittaisena selittäjänä maiden välisille kärhämille. Osio päätetään 1980-luvulla 1960-luvun tapaan kertomalla Suomen vedonneen Kansainliittoon tilanteen ratkaisemiseksi, mutta toisin kuin 1960-luvulla asiaa ei sen enempään moralisoida ja viimeiseksi lauseeksi jätetään vain: ”Itä-Karjala oli tämän jälkeen Neuvostoliiton sisäinen kysymys.”⁸⁰

Erityisesti Suomen historian kirjoissa, joissa pääasiallisesti on molemmilla vuosikymmenillä käsitelty Suomen toimijuutta Venäjän sisällissodan aikana, Suomi-kuva on muuttunut 1980-luvulla itsekriittisemmäksi. Suomea ei enää nähdä vain puhtoisena ja täysin syyntakeettomana maiden välisten suhteiden epäileväisyyteen. Suomen sotatoimet ja muut epäilystä kasvattaneet teot kuten Tarton rauhan jälkeinen hiljainen hyväksyntä Karjalan retkiä kohtaan nähdään kriittisten linssien läpi. Vaikka Suomea ei enää nähdäkään 1980-luvulla viattomana ei myöskään haluta heittäytyä bussin

⁷⁸ Lempinen et al.1984, s.98–99.

⁷⁹ Lempinen et al.1984, s.99.

⁸⁰ Lempinen et al.1984, s.99–100.

alle. Tämän takia tekstissä on selvästi perusteltu Suomen toimia esimerkiksi heimoaatteilla tai eriävällä autonomia käsityksellä. Pyrkimys ei ole selvästikään ollut oikeuttaa toimintaa niin kuin 1960-luvulla, vaan pikemminkin luoda lukijalle ymmärrystä tapahtuneesta. Näin on myös vältetty Suomen nostaminen moraalisesti Neuvosto-Venäjää korkeammalle ja tämän kuvaaminen tilanteessa moraalittomana toimijana. Vastaavanlainen Suomen toimijuuden kuvaus on selvästi läsnä eri aiheista kuten reunavaltio politiikasta puhuttaessa muissakin 1980-luvun kirjoissa. Näin Suomi-kuva ei ole yleisesti ottaen 1980-luvulla enää virheetön, eikä sen ja Neuvosto-Venäjä-kuvan välille synnytetä moraalista kontrastia.

3. TULOKSET

Olen tähän kohtaan tultaessa esitellyt neljässä eri käsittelykappaleessa Neuvosto-Venäjän kuvauksia niin 1960-luvun kuin myös 1980-luvun lukion historian oppikirjoissa. Harmikseni olen päässyt näissä kappaleissa vain raapaisemaan pintaa siitä kaikesta, mitä kirjoista pääsin tutkimaan. Olen silti käsitellyt tähän mennessä Neuvosto-Venäjistä luotavien historiakuvien kannalta keskeisimmiksi kokemani aihealueet ja tulkinnat, joiden perusteella voimme luoda käsiteltyjen vuosikymmenten materiaaleissa ilmenneistä historiakuvista pätevät yleistyksset. Tämän jälkeen luomme myös katseemme siihen miksi kuvaukset ovat päätyneet niiden esitettyihin muotoihin ja kehittyneet ajan saatossa.

3.1. Neuvosto-Venäjä-kuvat 1960- ja 1980-luvuilla

Lukion historian oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvat 1960- ja 1980-luvulla eroavat monilla tavoilla toisistaan, mutta niissä on myös useita yhdistäviä tekijöitä. Molempien vuosikymmenien kirjoissa kerrotaan pitkälti samat asiat, mutta usein eri painotuksilla, näkökulmilla sekä eriävällä tarkkuudella ja laajuudella. Joitain asioita on myös saatettu jättää kertomatta tai lisätä kertomukseen näiden erojen takia.

Neuvosto-Venäjistä puhutaan usein 1960-luvun oppikirjoissa paljon varautuneemmin ja epäileväisemmällä asenteella. Bolševikit ovat 1960-luvulla selvästi yhdistetty automaattisesti negatiivisiin asioihin ja heidän läsnäoloon monien negatiivisina kuvattujen tapahtumien taustalla korostetaan. Tämä tehdään kuitenkin varovaisesti ja usein epäsuorasti, joka näkyy hyvin esimerkiksi Neuvosto-Venäjän osallisuudesta Suomen sisällissotaan kerrottaessa. Tätä kuvaa vahvistaa

entisestään 1960-luvun kirjojen tapa esittää Suomen toiminta Neuvosto-Venäjää kohtaan, jossa Suomi on yleensä kuvattu oikeuden puolella ja Neuvosto-Venäjä taas vastakkainasettelussa moraalisesti häilyvällä alueella. Neuvosto-Venäjältä ei toki oltaisi suoraan, varsinkaan ilman hyviä perusteita, voitukaan sanoa mitään negatiivista jatkosodan rauhanehtojen takia. Näin ollen on loogista, että Neuvosto-Venäjän ”pahuudesta” ei puhuta kovinkaan suoraan tai avoimesti. Kun aihetta voidaan jotenkin kiertää tai käsitellä lyhyesti niin näin on tehty. Kokonaisuutena Neuvosto-Venäjä-kuva on siis 1960-luvulla kehittynyt epäilyttäväksi, moraalin sekä oikeuden vastaiseksi ja näitä ominaisuuksia levittämään pyrkiväksi eli moraalisesti korruptoivaksi. Kuva on varsin negatiivinen, vaikka sitä ei ole suoraan haluttu tai voitukaan sanoa.

Neuvosto-Venäjältä puhutaan 1980-luvulla paljon positiivisempaan sävyyn. Neuvosto-Venäjän toimintaa ei haluta ohittaa, mutta sen epäilyttäviä puolia halutaan selvästi monessa kohtaa pehmentää. Neuvosto-Venäjän osallisuutta Suomen sisällissotaan ei kielletä, mutta halutaan tehdä selväksi, että se ei ollut aiheeseen liittyen keskeisin asia. Suomen toimintaa Neuvosto-Venäjää kohtaan katsotaan myös kriittisesti, jolloin Neuvosto-Venäjä ei näyttäyty ainoana epäilystä luovana tekijänä. Neuvostoliiton isähahmo Lenin kuvataan usein varsin ylistävään tapaan, joka ei välttämättä olisi aina tarpeellista. Neuvosto-Venäjään liittyviä asioita käsitellään 1980-luvulla myös enemmän ja näin lukijalle syntyy syvempi kontekstuaalinen ymmärrys eri tapahtumista sekä niiden syistä. Neuvosto-Venäjältä 1980-luvulla esitetty historiakuva koostuu siis naapurina kohtaan paljon ymmärtäväisemmäksi ja joiltain osin, kuten Leninin kuvauksilta, jopa mieliteleväksi. Neuvosto-Venäjää ei nähdä enää ”pahana”, vaan pikemminkin neutraalina tai positiivisena voimana maailmassa ehkä jopa väärinymmärrettynä. Nämä 1980-luvun tulokset eivät kuitenkaan sinänsä ole yllättäviä, koska jo aikaisempi Purasen tutkimus Neuvostoliitto kuvasta peruskoulun oppikirjoissa löysi 1980-luvulta vastaavanlaisia trendejä. Toki Purasen tutkimuksen kohde oli laajempi ja aineisto erilainen ollessaan peruskoulu opetuksen materiaalia, mutta tutkimusta lukiessa käy selväksi peruskoulun kirjoista löytyvän lukion oppikirjoja vastaavaa halukkuutta ymmärtää ja oikeuttaa Neuvosto-Venäjän toimintaa.⁸¹

Neuvosto-Venäjä-kuva lukion historianoppikirjoissa on siis kehittynyt 1960-luvulta monella tavalla 1980-luvun kuvaan verrattuna. Oppikirjojen Neuvosto-Venäjältä tarjoama historiakuva 1960-luvulla

⁸¹ Puranen 2014, s.24–31.

on yksinkertaistetusti sanottuna varsin neuvostokriittinen, kun taas 1980-luvun kuva on osittain jopa positiivinen.

3.2. Miksi kuvat ovat tällaisia?

Kuten olen todennut, oppikirjat edustavat osaltaan valtion- ja yhteiskunnan virallisia kantoja opetettaviin aiheisiin. Tämä oli varsinkin totta 1960- ja 1980-luvuilla, jolloin valtion virasto Kouluhallitus tarkasti kaikki käyttöön tulevat oppikirjat ennen niiden hyväksymistä opetuskäyttöön. Näin ollen on loogista, että Neuvosto-Venäjistä esitetty historiakuva lukion oppikirjoissa seuraisi aikansa poliittista- ja yhteiskunnallista kehitystä. Tämä vaikuttaa olleenkin totta Neuvosto-Venäjäkuvan ja sen kehityksen kohdalla 1960- ja 1980-lukujen välisenä aikana, koska kirjoissa esiin tuleva historiakuva myötäilee pitkälti aikansa Neuvostoliittoon suhtautumisen ulko- ja sisäpoliittista kehitystä.

Tätä kehitystä on kuvattu hyvin niin Ville Pernaan artikkelissa ystävyyspolitiikasta kuin myös Timo Vihavaisen artikkelissa muuttuneesta naapurikuvasta. Pernaan mukaan sotien jälkeen jo 1940-luvulla alettiin rakentamaan Neuvostoliiton kanssa ystävyyspolitiikka, joka näyttäytyi aluksi käytännössä sotakorvausten toteuttamisena. Kuitenkin sotakorvausten hoitamisen jälkeen alkoi siirtyminen idänkauppaan ja yhteydet Neuvostoliittoon lisääntyivät YYA:n myötä. Perna kuten myös Vihavainen kuvaavat, kuinka tämä idän suhteiden lämpiämisen alkaminen rupesi hitaasti häivyttämään Neuvostoliittoon ja venäläisiin kohdistunutta viholliskuvaa Suomessa. Kuitenkaan niin sanottu ”ryssäviha” ja epäluuloisuus naapurista kohtaan eivät kadonneet valtion virkamiehistä tai kansasta vielä 1960-luvulle tultaessa.⁸²Vihavaisen mukaan ryssäviha oli vielä 1960-luvun alussa kroonista sivistyneistön keskuudessa.⁸³ Tämä selittää pitkälti sen miksi 1960-luvun oppikirjoissa Neuvosto-Venäjä kuva on niin kriittinen.

Yöpakkaset ja noottikriisi olivat vielä juuri 1960-luvun alkaessa saaneet suomalaiset epäilemään naapuriaan, mutta olivat samalla sementoineet Kekkonen ja Paasikiven linjaukset. Näin ollen molempien artikkeleiden mukaan 1960- ja 1970-lukujen mittaan Suomen ja suomalaisten käsitys itäisestä naapurista koki muutoksen. Alkoi siis murroskausi Suomen suhtautumisessa

⁸² Perna 2005, s.177–189; Vihavainen 2004, 359–377.

⁸³ Vihavainen 2004, s.363.

Neuvostoliiton ja venäläisiin.⁸⁴ Vihavaisen mukaan neuvostovastaisuus ja viholliskuvat olisivat taittuneet jo 1960-luvun mittaan,⁸⁵ mutta tämän tutkimuksen valossa Pernaan esittämä vielä 1970-luvulla jatkuva kehitys vaikuttaa realistisemmalta.⁸⁶ Tämä johtuu vielä 1960-luvun lopun oppikirjoissa esiintyneestä varsin vahvasta neuvostokriittistä retoriikasta. Kuitenkin Vihavaisen kuvailema murros oppikirjojen Neuvosto-Venäjä kuvauksissa 1970-luvulla vaikuttaa varsin todennäköiseltä ottaen huomioon 1980-luvun oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvat.⁸⁷ Vihavaisen mukaan 1960-luvun puolivälissä suomalainen oikeisto alkoi myös ymmärtämään sosiaalidemokraattien merkitystä ääriivasemmistoa pidättelevänä isänmaallisena voimana, joka selittäisi myös miksi 1980-luvun oppikirjoissa he eivät enää ole bolsevikkien työkaluja.⁸⁸

Murroskausi oli siis 1980-luvulle tultaessa muuttanut niin suomalaisten kuin myös Suomen valtion näkemyksiä itänaapurista. Artikkeleiden mukaan tämä muutos tapahtui niin idän kaupan tuottaman vaurastumisen, matkailun, kulttuurivaihdon ja kehittyneiden ihmissuhteiden kautta. Suomalaiset alkoivat ymmärtää naapureitaan ja naapurit suomalaisia, joka näkyikin 1980-luvun oppikirjojen Neuvosto-Venäjän kuvauksissa. Ystävyysspolitiikka oli huipussaan.⁸⁹

Oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvat selittyvät päälinoiltaan aikansa ilmapiirien ja tapahtumien mukaan. Kuvaan myös selvästi vaikuttaa silloin se, mikä on tuona aikana ollut Suomelle edullista ja Neuvosto-Venäjä-kuvat seurailevat selvästi aikansa yhteiskunnallisilla tarpeita.

4. POHDINTAA JA PÄÄTELMÄT

Tutkimus on tähän mennessä tuottanut käsityksen 1960- ja 1980-lukujen lukion historian oppikirjojen Neuvosto-Venäjä-kuvasta. Matka tähän pisteeseen ei kuitenkaan ollut täysin mutkaton, vaan vaati tutkijalta kuin myös alkuperäiseltä tutkimustavoitteelta taipumista esimerkiksi aineistojen ja työn mitallisten sekä ajallisten rajoitteiden realiteetteihin. Ennen näistä puhumista on kuitenkin parasta pohtia kirjoittajan itsensä vaikutusta työhön ja siihen millainen tutkimuksen lopputulos on ollut.

⁸⁴ Perna 2005, s.177–189; Vihavainen 2004, 359–377.

⁸⁵ Vihavainen 2004, 359–377.

⁸⁶ Perna 2005, 177–189.

⁸⁷ Vihavainen 2004, s.372.

⁸⁸ Vihavainen 2004, s.361.

⁸⁹ Perna 2005, s.177–189; Vihavainen 2004, s.359–377.

Työtä tehdessäni pyrkimykseni on ollut tarkastella kirjoissa kerrottua mahdollisimman objektiivisesti ja puhtain silmin. Kuten kaikki kuitenkin tiedämme, ei tutkija ole koskaan kykeneväinen täydelliseen objektiivisuuteen vaan hänen työhönsä vaikuttaa jollain tasolla aikaisempi elämä ja kokemukset. Omalta kohdaltani tämän työn puitteissa olen tunnistanut suurimmaksi vaikuttajaksi oman aikaisemman tietoisuuteni aiheesta. Se on esimerkiksi voinut vaikuttaa siihen millaisiin asioihin havainnointini aineistoissa kohdistui. Tämä aikaisempi käsitykseni aiheesta on rakentunut pitkälti 2010-luvulla saamaani historian kouluopetukseen, yleiseen kiinnostukseeni aiheesta ja tietenkin yliopisto aikana tekemääni tiedon hakuun ja opiskeluihin. On siis täysin mahdollista, että muunlaisista taustoista tuleva tutkija voisi löytää kirjoista monia uusia asioita, joita en itse ole huomionnut. Tämä on erityisesti totta, jos seuraava aineistoihin paneutuja ottaisi hiukankin poikkeavan tai tarkemmin rajatun katselukulman aineistoihin.

Aineistojen lukua on ohjannut vahvasti myös keskittyminen vain Neuvosto-Venäjä kuvaan, jonka takia joku voisi sanoa minun katsoneen aineistoja punaisten lasien läpi. Tämä on kuitenkin ollut näkökulmasta johtuva painotusvalinta ja tiedän hyvin 1960-luvunkin kirjoista löytyvän myös oikeistoon kriittisesti suhtautuvaa materiaalia kuten myös 1980-luvulta vasemmistokriittisyyttä. Tämä ei kuitenkaan ollut tutkimukseni kohde ja vaikka pyrinkin tuomaan esiin muitakin näkökulmia oli tutkimuksen pääasiallinen keskiö Neuvosto-Venäjässä. Asiat joita lopullisessa työssä on tuotu esiin ovat myös omien tärkeyden ja keskeisyyden näkemysten perusteella valikoituja teemoja ja niissä esiintyy vain osa tutkitusta materiaalista. Pöydällä on siis mahdollisuudet laajemmalle jatkotutkimukselle.

Aineistoista siis löytyi enemmän aiheesta kuin tähän työhön mahtui, mutta aineistoista ja niiden valinnasta on tuotava esiin myös muitakin asioita. Ensinnäkin aineistojen valintaa vaikutti suurimmalta osalta saatavuus. Tämä oli varsinkin todellisuus 1960-luvun oppikirjoja tutkimukseen etsittäessä, koska noin 60 vuoden takaisia oppikirjoja on eri kirjastojen varastoissa säilynyt varsin sekalaisina kokoelmina. Tämä aiheuttaa vaikeuden siinä kohtaa, kun kirjoja on ripoteltu eri kirjastojen varastoihin ympäri maata. Kirjoista on näin varsin vaikeaa koota mahdollisimman tasaisesti jakautuva aineisto kokonaisuus, josta saisi mahdollisimman laajan kuvan aikakauden kirjojen historiakuvasta. Saatavuudesta johtuu esimerkiksi se, miksi tutkimuksessa on 1960-luvun kirjoja käytetty 1970-luvun alun painoksia. Näistä on varmistettu esipuheiden muutoslistojen kautta merkittävän sisällön muuttumattomuus niiden 1960-luvulla tehdyistä painoksista. Näiden kirjojen kohdalla on myös kriittisesti pohdittu onko nähtävissä painoksesta riippuvia muutoksia.

Samasta syystä tutkimuksessa myös esiintyy valitettavan pieni kattaus eri kustantajien ja kirjasarjojen kirjoja. Tulevaisuudessa aihetta voisi tutkiakin lisää esimerkiksi sen mukaan kuinka eri kustantaja on vaikuttanut kirjoissa esiintyvään historiakuvaan, mikäli resurssit riittävät laajemman aineiston kasaan haalimiseen.

Myös tutkimuskirjallisuutta kerätessä saatavuus tai ehkä pikemminkin aikaisemman tutkimuksen vähäisyys aiheesta vaikutti sen käyttöön työssä. Neuvostoliittoa oppikirjoissa on tutkittu jonkin verran, mutta tarkemmin Neuvosto-Venäjään ei ole aikaisemmin usein keskitytty. Sekin mitä Neuvosto-Venäjä-kuvasta oppikirjoissa on tutkittu ja kirjoitettu on usein tehty tutkimukseni kannalta vääriä vuosikymmeniltä, kansakoulun oppikirjoista tai löytyy vain paikan päällä luettavana nidoksena jonkin yliopiston opinnäytetyö arkistosta. Näin ollen työni keskeiseksi tulosten vertailukohteeksi päätyivät vain Marja Purasen pro gradu -tutkielman ajallisesti ja aiheellisesti sopivat osat. Tämä on tietenkin harmillista työn intertekstuaalisuuden kannalta, mutta samalla tarkoittaa aiheessa olevan vielä paljon pengottavaa.

Lopulta, näkisin tämän työn vain pelin avauksena Neuvosto-Venäjistä esitettyjen historiakuvien tutkimisessa. Vaikka Neuvostoliitto laajempaan kokonaisuutena usein imaisee Neuvosto-Venäjän osakseen, pidän tähän lyhyen aikaa olemassa olleeseen ”välivaihe” valtioon keskittymistä mielekkäänä. Kyseessä on kuitenkin varsin herkkä vaihe niin Venäjän kuin myös maailmankin historiassa. Neuvosto-Venäjän kuvauksista voi heijastua hyvin esitysajan näkemyksiä ja kokemuksia sen hetkisestä maailmantilanteesta. Tämä demonstroitu varsin hyvin esimerkiksi siinä, miten tässä tutkimuksessa löydetyt Neuvosto-Venäjä-kuvat ovat selvästi seuranneet oman aikansa yhteiskunnallisia kehityksiä, linjoja ja valtion virallisia kantoja. Vielä 1960-luvulla Neuvosto-Venäjäkuva lukion historian oppikirjoissa otti selviä vaikutteita aiemmin vallinneesta ryssävihasta ja muistoista Neuvostoliiton kanssa 20 vuotta aiemmin käydyistä sodista. Tämä kuva muuttui kuitenkin 1980-luvulle tultaessa todennäköisesti niin sanotun ”murroskauden” seurauksena, jonka aikana niin Suomen valtiolliset edut kuin myös kansalaisten kokemus Neuvostoliitosta oli muuttunut. Tämä on ilmeisesti johtanut 1980-luvun oppikirjoissa esiintyvään ja valtion tarkastajien hyväksymään ymmärtäväisempään, positiivisempaan ja joskus jopa imartelemaan Neuvosto-Venäjää esitettyyn historiakuvaan. Neuvosto-Venäjäkuva on siis selvästi ollut kytkeytynyt suhteisiin naapuriin ja myötäillyt aikansa valtiollisia tarpeita.

LÄHTEET & KIRJALLISUUS

Painetut lähteet ja lähdekirjallisuus:

Tutkitut oppikirjat:

Hannula, Seppo & Mäkelä, Aimo & Parviainen, Erkki & Peltovuori, Risto & Ylikangas, Heikki, *Muuttuva maailma: Teollistuva yhteiskunta, Nykyajan maailma. Lukion historia kurssit 4. & 5.* Kustannuskiila: Kuopio, 1982.

Lempinen, Jorma & Markkanen, Erkki & Matsinen, Terttu & Nygård, Toivo & Rantatupa, Heikki, *Historian linjoja. Lukion kurssit 4-5.* Otava: Helsinki, 1983.

Lempinen, Jorma & Markkanen, Erkki & Matsinen, Terttu & Nygård, Toivo & Rantatupa, Heikki, *Historian linjoja. Lukion kurssi 6.* Otava: Helsinki, 1984.

Sarva, Gunnar & Niemi, K. V., *Historian oppikirja lukioluokkia varten. 2. osa: Uusi ja uusin aika.* WSOY: Helsinki, 1967 (9. painos).

Vehvilä, Salme & Castren, Matti J., *Suomen historia lukioluokkia varten.* WSOY: Helsinki, 1975 (4. painos).

Vierros, Tuure & Paasivirta, Juhani & Riikonen, Reino, *Maailma ennen ja nyt: Yleisen historianoppikirja lukioluokkia varten. 2. osa: Wienin kongressista nykyaikaan.* Kirjayhtymä: Helsinki, 1974 (4.-5. painos).

Valtion virastojen ja ministeriöiden julkaisut:

Hyväksytyt oppikirjat ja muut opetuksessa käytettävät kirjat: perusluettelo. Kouluhallitus: Helsinki, vuosijulkaisu 1983–1990.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985. Kouluhallitus: Helsinki, 1985.

Lukion opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö 2. D: Keskiasteen koulunuudistus 13. (A-E). Opetusministeriö: Helsinki, 1977.

Tutkimuskirjallisuus:

Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo, *Saksalainen Suomi 1918.* Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2016.

Löfström, Jan & Hakkari, Johanna, 'Kohti antropologista historiandidaktiikkaa', *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2003, s.318-326.

Pernaa, Ville, 'Ystävyyspolitiikan aika: Suomi Neuvostoliiton naapurina'. Teoksessa Pernaa, Ville (toim.) & Niemi, Mari (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia.* Edita: Helsinki, 2005, s.171–200.

Puranen, Marja, *Oppikirjat todellisuutta rakentamassa: Neuvostoliitto-kuva peruskoulun historian oppikirjoissa 1973-2013.* Tampereen yliopisto: Tampere, 2014.

Pöysä, Jyrki, 'Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteiden välisenä metodina'. Teoksessa Pöysä, Jyrki (toim.) & Järviluoma, Heini (toim.) & Vakimo, Sinikka (toim.), *Vaeltavat metodit.* SKTS: Joensuu, 2010, s.331–360.

Vahtikari, Tanja & Männistö-Funk, Tiina & Laine, Silja, 'Valokuvien käytön ja tulkinnan menetelmät historiantutkimuksessa'. Teoksessa Danielsbacka, Mirkka (toim.) & Hannikainen, Matti O. (toim.) & Tepora, Tuomas (toim.), *Avaimia menneisyyteen: opas historiantutkimuksen menetelmiin.* Gaudeamus: Helsinki, 2022, s.229–249.

Vihavainen Timo, 'Ryssistä neukuiksi ja neukuista venäläisiksi – Vallankumous naapurikuvassa'. Teoksessa Timo, Vihavainen (toim.), *Venäjän kahdet kasvot: Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä.* Edita: Helsinki, 2004, s.359–377.

Väisänen, Jaakko, *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla?: 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin.* Joensuun yliopisto: Joensuu, 2005.